

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.7.2>

Volume 3/1 Spring

2020 p. 13-37

TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 1989 ÖNCESİ POMAK GÖÇLERİ

POMAK MIGRATIONS BEFORE 1989 IN THE CONTEXT OF TURKEY-BULGARIA RELATIONS

Zeynep ZAFER*

ORCID No: 0000-0002-3280-1748

ÖZ

Günümüz Bulgaristan coğrafyasında yaşayan Pomakların göç kaderi 1877'den 1920 yıllarının ilk yarısına kadar devam eden süreçte Türklerin göç kaderinden farklı değildir. 1923 yılından sonra Bulgaristan yetkililerinin Pomaklar ile ilgili resmi görüşü değişmiş ve Bulgar olarak ilan edilen bu Müslüman azınlığın göçü devlet yetkilileri tarafından yasaklanmıştır. Buna bağlı olarak bireyler üzerindeki baskılar yoğunlaşmış, hayat şartları dayanılmaz bir aşamaya ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Pomak göçlerine yaklaşımı, Bulgaristan ile imzaladığı ikili antlaşmalarda, kurumlar arasındaki resmi yazışmalarda yer almaktadır. Müslüman azınlıklara yönelik değişmez ve sinsi bir iç ve dış politika izleyen Bulgaristan'dan farklı olarak Türkiye Cumhuriyeti, Pomakların göçü konusunda istikrarlı bir tutum içinde olmamış ve zaman içinde bilinçli veya bilinçsiz bazı tavizler vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Pomaklar, Bulgaristan, sürgün, Hristiyanlaştırma, göç, etnik temizlik, Türkiye.

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, E-mail: zkelesh@gmail.com

ABSTRACT

Pomaks living in the geography of today's Bulgaria shared a common migration fate with the Turks between 1877 and the first half of 1920s. The official opinion of the Bulgarian government on the Pomaks in Bulgaria changed after 1923. This Muslim minority, declared and treated as Bulgarian, was prohibited the right of migration by the state authorities. Its living conditions became unbearable due to constant governmental pressures. Turkey's approach to the Pomak migrations is evident in the official correspondence and bilateral agreements between the two countries. Different from Bulgaria's persistent and insidious domestic and foreign policy towards its Muslim minorities, Turkey's approach to Pomak migrations seems to be unstable with deliberate or undeliberate compromises.

Keywords: Pomaks, Bulgaria, forced migration, Christianization, migration, ethnic cleansing, Turkey.

Giriş

Pomaklar, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi öncesinde günümüz Kuzey Bulgaristan'ın Lofça, Plevne, Vratsa köylerinde, Güney Bulgaristan'ın Rodoplar ve Perim (Pirin) dağlarında, ayrıca Yunanistan'ın Batı Trakya'sında, eski Yugoslavya'nın bazı bölgelerinde ve Arnavutluk'ta yaşamaktadırlar. Günümüzde ise Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Kosova, Arnavutluk ve Türkiye'de varlığını sürdürmektedir. Balkan ülkeleri arasında Türkiye'nin sahip olduğu en kalabalık² Pomak nüfusu, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve Bulgar Prensiğinin kurulmasından sonraki yıllarda ağırlıklı olarak Kuzey Bulgaristan'da, 1912-1913 Balkan Savaşları ve akabinde de diğer coğrafyalarda gerçekleştirilen acımasız etnik arındırma ve zorunlu asimilasyon politikaları sonucunda bu topraklara yerleşmiştir³.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından ve Bulgaristan Prensiğinin kuruluşundan sonraki yıllarda Kuzey Bulgaristan'daki Pomakların çoğu Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Toplumun en savunmasız gruplarından olan Pomakların Güney Bulgaristan gurubu üzerindeki baskılar, 1920 yıllarının ilk yarısından sonra daha da ağırlaşmıştır. Kurtulabilmek için tek çare olarak göçü benimsemiş olanlar, Türklerin yaşadığı bazı bölgelere yerleşmiştir. Bu Pomaklar genellikle Türkiye'ye göç etmeyi başarmış olduğundan geçici olarak

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Zelengora, G. **Türkiye'deki Pomaklar**, çev. Zeynep Zafer, TTK Yayınları, Ankara 2017 s.13.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zelengora, G. *a.g.k.*; Zelengora, G. "Balkan Savaşı – Kitlesele Ölüm ve Etnik Temizlik", çev. Ayşe Kayapınar, BELLETEN 281 (2014), s. 315-342

TOBİDER

yaşadıkları yerlerde uzun süre kalmamıştır. Fakat 1944'ten sonra kurulan sosyalist rejimin aldığı bazı önlemler çerçevesinde Güney Bulgaristan'ın sınır ve sınır olmayan bölgelerinde yaşayan toplum önderi ve zengin Pomaklar, özellikle 1949-1950 yıllarında⁴ İçişleri Bakanlığının kararıyla köylerinden alınmış ve özellikle Plevne, Rusçuk, Şumnu, Varna, Veliko Tırnovo, Gabrovo, Lofça, Burgaz, Eski Zağra gibi illerinin çeşitli köylerine sürülmüştür. Ayrıca 1950-1951 göçü sonrasında pek çok Pomak, devletin ve Bulgar toplumunun aşağılayıcı ve suçlayıcı davranışlarından kurtulabilmek için kendi isteğiyle Türklerin yaşadığı Rusçuk, Şumnu, Razgrad, Tırgovişte, Burgaz, Kızanlık ve Filibe'nin bazı bölgelerine yerleşmiştir. Güney Bulgaristan Pomaklarının ülke içindeki göçleri, 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleştirilen zorunlu Bulgarlaştırmaya bağlı olarak sürmüştür. Söz konusu göçler sonucunda günümüzde ülkenin birçok bölgesinde az veya çok Pomak nüfusunun yaşadığı görmek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde nüfus sayımı yapılırken tebaa Müslüm ve Gayrimüslim olarak kaydedilmiştir. *Pomak* tabiri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır (Koyuncu 2013: 143-144). Bu nedenle Pomaklar kendilerini Türklerden ayrı bir millet olarak görmemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından ve Bulgaristan Prensiğinin kuruluşundan sonraki yıllarda Pomaklar Bulgar yetkililer tarafından da Türk olarak kabul edildi (Zelengora 2017: 14). Dağınık yaşayan ve Türkiye'de olduğu gibi Bulgaristan ve Yunanistan'da⁵ günümüzde *Pomak* olarak adlandırılan bu Müslüman topluluğun bireyleri Makedonya'da *Torbeş*, Kosova ve Arnavutluk'ta *Gorani* olarak isimlendirildiğini belirtmek lazım. Bu topluluğu veya bireylerini adlandırmak için tarih boyunca ve coğrafya itibarıyla kullanılan farklı tabirlerin çok büyük önemi yoktur çünkü Bulgaristan'ın asimile etmeye başaramadığı çoğu Pomak için kimliklerin ana unsuru İslam dinidir.

Fakat Pomaklar başkaları tarafından bu tabirle adlandırılmış ve sonunda bu ad kabul ettirilmiştir. Pomak kültür geleneğine baktığımızda hiçbir türküde *Pomak* tabiri geçmemektedir. Türkülerinde kendilerini Türk veya Müslüman olarak adlandıran bu topluluğun bireyleri aralarında bu adı kullanmamıştır.⁶ Fakat bu adla yıllarca aşağılanmış ve Pomak olmanın utanç verici bir şey olduğu kanaati tüm Bulgaristan vatandaşlarına benimsetilmiştir. Kendilerine başkaları tarafından verilen ve Bulgar asıllı Müslüman anlamında kullanılan bu isimden utanç duymaya başlamıştır. Günümüz Bulgaristan Pomakları, Türkiye'ye yerleşenlerin etkisi sonucunda 1990 sonrasında Pomak olmaktan

⁴ Pomakların sürüldüğü yerleşim yerlerini gösteren kapsamlı bir araştırma mevcut değildir. Sınırdaki bulunmayan Nevrokop (Gotse Delçev) ilçesinin Kornitsa (doğduğum köy), Breznitsa ve Lijnitsa köylerinden 20 kadar aile Gabrovo'ya bağlı Plaçkovtsi ve köylerine sürülmüştür.

⁵ Konumuz itibarıyla Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın daha sonraki yıllarda Pomakların kökeni ile ilgili asılsız tezlerle, iddialara ve uydurma terminolojiye yer vermeye gerek duymamaktayız. Bu konuda bkz.: Muratova, N. "Pryak potomyk na slavyanite i trakite, a sega veçe i na prabilgarite. Etničeska antropologiya i vizroditelnıyat protses v Bilgariya", BALKANISTIC FORUM, 1/2015, s. 252-267.

⁶ Ben şahsen bu sözcüğü ilk defa okuldaki Bulgar öğretmenlerimden duyduktan sonra büyüklerime sorduğumda, Türk olduğumuz ve bu tür yalanlara itibar edilmemesi gerektiği açıklaması yapıldı.

utanç duymamaya başlamış, yıllar içerisinde bu adı benimsemişlerdir. Günümüzde Bulgaristan'da yaşayanların bazıları kendilerini Pomak olarak belirlerken, Perim (Pirin) dağlarındaki Pomaklar Türk kimliğini savunmaktadırlar.

Çalışmamız, yapı itibarıyla üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan tarafından ilhakı (1885), Balkan Savaşları sırasında (1912-1913) ve hemen akabinde gerçekleştirilen etnik arındırma niteliğindeki trajik kitlesel göçlerin yaşandığı bozgun yılları ve Müslüman azınlıkların en sakin yılları şeklinde değerlendirilen Aleksandır Stamboliyski yönetimine karşı düzenlenen 1923 kanlı darbeye kadar uzanan süreçteki Pomak göçleri ele alınmaktadır. Araştırmamızın ikinci bölümünde 1920'li yılların ikinci yarısından sosyalist düzeninin başlangıcı sayılan 1944'e kadar olan göçler incelenirken, üçüncü bölümünde Türkiye-Bulgaristan yakın akraba göçü sona erdiği 1978 yılına kadar zaman dilimi irdelenmektedir.

1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Doğu Rumeli Vilayetinin ilhakı (1885), Balkan Savaşları ve Hemen Akabinde Pomak Göçleri

Bulgaristan'daki Müslüman azınlıklarına yönelik katliam ve baskılar, toplu göçlere ve ilticalara sebep olmuştur. O coğrafyadan ilk toplu Müslüman göçleri savaş şartlarından kaynaklı olup daha sonrakiler ise azınlıklar üzerindeki baskılara bağlıdır. Bulgaristan topraklarında azınlık durumunda olan Müslüman topluluklara mal ve mülk güvenliğinin sağlanmadığı, düşünce, din ve vicdan özgürlüklerinin verilmediği, gelenek ve göreneklerinin serbestçe yaşanması yasak olduğu bir coğrafyada göç meselesi her zaman Müslüman halklarının gündeminde var olmuştur. Yaşadıkları topraklarda, vatanlarında huzur bulamayan azınlıklar sürekli olarak „göçmenlik”, yani “göç” kavramıyla yaşamlarını sürdürmüştür. Bu nedenle Bulgaristan'daki Türkler ve Pomaklar hiçbir zaman ayakların altında sağlam bir zemin hissetmemiş, ara sıra ortaya çıkan siyasi rüzgârlarda bir yelken gibi çaresizce sallanmış ve karaya ulaşabilme hayalleriyle var olabilmıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında imzalanan Berlin Barış Antlaşması (1878), İstanbul Protokolü ve Sözleşmesi (1909), İstanbul Barış Antlaşması ve Müftülüklerle İlgili Sözleşme (1913) ve de Neuilly Barış Antlaşması (1919) başlıklı ikili antlaşmalar, Bulgaristan'daki tüm Müslüman azınlıkların haklarını güvence altına almaktadır. Fakat bu antlaşmalarda yer alan yükümlülükler gerçekte uygulanmıştır. Bu nedenle savaşlardan sonra da göçler kesilmemiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda kurulan Bulgar Prensiği döneminden başlayarak 1920 yıllarının ilk yarısına kadar Pomaklar, İslam dinine tabi oldukları için Bulgar toplumu ve devlet makamları tarafından Türk olarak kabul edilmiş, Türk nüfusuyla

aynı kaderi paylaşmış ve farklı dönemlerde yaratılan zorunlu göçler çerçevesinde yerini yurdunu, memleketini terk etmek zorunda kalmıştır.

Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ve akabinde Rusların ve Bulgarların Müslüman halklarına yönelik izlediği etnik temizlik ve zorunlu göç politikası, tüm Müslümanları kapsamıştır. Müslüman azınlıklara karşı yapılan kıyım ve baskılar neticesinde özellikle çarpışmaların yoğun olarak yaşandığı Kuzeydeki Plevne, Vratsa ve Lofça gibi bölgelerde yaşayan Pomaklar, katliam ve baskılardan kaçarak, Batı Trakya veya Makedonya toprakları üzerinden genellikle Doğu Trakya'ya, oradan da Anadolu'ya ulaşabilmiştir.⁷

1885 yılında Doğu Rumeli Vilayetinin Bulgaristan Prenslğine bağlanmasıyla Pomaklar üzerindeki baskılar artmış, göç selleri Rodop Dağları'nın kuzey bölgelerinde yaşayan Pomakları da yerlerinden kopartmış ve olabildiğince uzaklara götürmüştür. Bu tarihten sonra Pomakların zorunlu göçü çok uzun sürede kesintisiz devam etmiştir. Stoyu Şişkov tarafından 1895 yılında yayınlanan istatistiki verilere göre sadece Rupçoz'dan (bugünkü Çepelare) 3576 kişi, doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalmıştır (1879-1894).⁸ Bu yoğun göçün ana nedenlerinden en önemlisi, kilise görevlilerinin 1885'ten sonra Doğu Rodop Dağlarındaki Pomaklar arasında başlattığı zorunlu Hristiyanlaştırma/Bulgarlaştırma⁹ ve memleketinden kovmak amacıyla bu insanlar üzerinde yapılan insanlık dışı baskılardır. Bunun yanı sıra Bulgar yetkililer ve açgözlü memurlar, Pomakları göçe zorlamakta fakat her zamanki gibi sebep olarak “Türk propagandasını” göstermektedir.

Birinci Balkan Savaşı sırasında da Bulgaristan, Rodop Dağları ve Makedonya topraklarını Türklerden ve Pomaklardan arındırmak için eski yöntemlerini devreye sokmuş ve etnik temizlik gerçekleştirmiştir. Savaş, adaletin karşısına çıkmadan büyük etnik sorunları çözmek için en uygun zaman olduğu için Bulgaristan'da da bu dönem özellikle tercih edilmiştir.¹⁰ Bulgaristan Çarlığı, silahlı güçlerin yeni işgal ettiği çok daha geniş Osmanlı

⁷ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Hacısalihoğlu, N. E., “Balkanlarda Büyük Soykırım: 93 Harbi Döneminde Rus Ordusunun Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Politikası”, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul: Türk Ocakları, 2019, s. 200-212.

⁸ Zelengora, G. **Türkiye'deki Pomaklar**..., s. 24.

⁹ DA-Plovdiv, f.67k, op.1.a.e.76, l. 21, 28-29.; Ayrıntılı bilgi için bkz. Şişkov, St. “Pomaşki sızı”, **Bilgarski pregled**, 1896, s. 31-32. Bulgar Ortodoks Kilisesinin o bölgedeki kitlesel zorunlu Hristiyanlaştırma/Bulgarlaştırma girişimleri bilimsel çalışmalarda yer almamaktadır. Genellikle Bulgarların Pomaklara yönelik kitlesel zorunlu Hristiyanlaştırma/Bulgarlaştırma faaliyetinin başlangıcının Balkan Savaşları dönemi olduğu yazılmaktadır.

¹⁰ Bkz. Hacısalihoğlu, N. E., “Balkan Savaşlarında Bulgaristan'ın Müslümanlara Yönelik Politikası”, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları** (16-18 Mayıs 2011 İzmir) **Bildiriler**, (Yay. Haz. Mehmet Ersan, Nuri Karakaş), Ankara: TTK 2013, s. 295-308.

coğrafyasında yaşayan Müslümanlara karşı kıyımalar gerçekleşmiştir. Sadece çeteciler ve gönüllü birlikler değil, silahlı kuvvetler de yerli halka yönelik savaş suçları işlemiştir¹¹.

Bulgar yetkililer, Birinci Balkan Savaşı sırasında elde ettikleri başarılarından büyük bir özgüven kazanmış ve Ortodoks Kilisesinin önderliğinde kitlesel zorunlu Hristiyanlaştırma/Bulgarlaştırma uygulamasını başlatmıştır. Rodoplar ve Perim (Pirin) dağlarında yaşayan Pomaklara yönelik gerçekleştirilen zorlamalar, kitlesel göçlerin yeniden alevlenmesine sebep olmuştur. Aralık 1912'den itibaren başlayan ve 1913'ün başında yoğunlaşan, hükümetin bilgisi ve onayıyla, çetecilerin ve silahlı kuvvetlerin yardımıyla yapılan ve sonuçları itibariyle etnik temizlik niteliğini taşıyan¹² zorunlu Hristiyanlaştırma/Bulgarlaştırma, günümüzde Yunanistan topraklarında bulunan Güney Rodop Dağları'nın birkaç Türk köyünü de kapsamıştır. Bu örnek, savaşın Bulgaristan tarafından kazanıldığı durumda Hristiyanlaştırmanın/Bulgarlaştırmanın o bölgelerdeki tüm Müslümanları kapsayacağını kanıtlar.

Bu yoğun göçler sırasında memleketini terk etmek zorunda kalan Pomaklar, Balkan coğrafyasının diğer Müslüman halkları gibi Osmanlı topraklarına sığınmıştır. O dönemlerde ve sonrasında Pomaklar kendilerini Balkan Türklerinden ayrı tutmamıştır çünkü bu coğrafyada Osmanlı döneminden itibaren Türk ve Müslüman kavramları aynı anlamı içermektedir. Bulgar yetkililer zorunlu göç politikasında Müslümanları dini bağlamında değerlendirdiği için Pomakları Türklerden ayırmamıştır ve onları Anadolu'ya göndermek için farklı yöntemler kullanmıştır. Pomaklar da kendilerini hep Türk olarak kabul etmişlerdir. Kimliklerinin ana unsurunun İslam dini olduğunu düşündükleri için Türk kökenli olduklarını inanıyorlardı. Örneğin 1913 yılında meydana gelen siyasi gelişmeler ardından zorla kabul ettirilmiş Hristiyanlığı hemen reddeden Pomakların kendi aidiyeti konusundaki görüşü şu sözlerle açıkça ifade edilmektedir: “*Türk idik ve yine Türk olacağız çünkü haklarımız iade edilecektir*” (Georgiev, Trifonov 1995: 419). Pomaklar, zor dönemde yardım umdukları tek devlet olan Osmanlı Devletine ne kadar güvendiklerini de ifade etmekten çekinmemiştir. Hristiyanlığı uygulayıp uygulamadıklarını kontrol eden din görevlisine şunları açıklamışlar: “*Filibe'den papazları kabul etmememiz ve Müslüman olarak kalmamız gerektiği haberini aldık*” dedi. “*Bulgaristan'da Türk olarak kalırsanız sizi kim koruyacak?*” şeklindeki soruma ise “*Filibe'deki Türk Konsolosu*” cevabını verdi” (Georgiev, Trifonov 1995: 441).

Yukarıda söz edilen ikili antlaşmalarla Bulgaristan'daki Müslüman azınlığın hakları garanti altına alındığı halde pratikte uygulanmamaktadır. Bu konuda yapılan bazı şikâyetler Bulgar arşivinde korunmaktadır. Şikâyetlerin, bazen abartılı olarak Müslüman

¹¹ Bkz.: “Edna Broşura ot 1914 godina. Gorkite pomatsi”, çev. Ayşe Kayapınar, BALKANISTIC FORUM, 2/2019, s. 330-354.; Zafer, Z. “Balkan Savaşları ve Pomaklar”, İç.: Türker, M. **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafı Duruşlar**, Cilt I, Ankara 2014, s. 351-367.

¹² Bkz. Zelengora, G., “Balkan Savaşı...”, 315-342.; Zelengora, G., **Türkiye'deki...**, s. 34-61.

azınlıklar açısından en iyi dönem şeklinde değerlendirilen Aleksandır Stamboliyski iktidarı sırasında yapılmış olması, Müslümanların her zamanki vahim durumunun değişmediğini göstermektedir. Cuma-i Bala¹³ ve Nevrokop¹⁴ Müslümanlarının¹⁵ 58 imzası bulunan 17 Mayıs 1921 tarihli şikâyet dilekçesi Milletler Cemiyetine gönderilmiştir. Mağdurlar, dilekçede 1912 yılında ve Birinci Dünya Savaşında göçe zorlananların evleri ve gayrimenkulleri Bulgarlar tarafından kullanıldığı için sokakta kaldıklarını belirttikten sonra Bulgar hükümetinin gayrimenkullerinin iadesi konusunda hiçbir girişimde bulunmadığı ve buna benzer sıkıntılarını dile getirmiştir. İmza sahipleri, Neuilly Barış Antlaşmasına (1919) da atıfta bulunarak Milletler Cemiyetinden destek ve yardım talep etmiştir¹⁶.

2. 1923'ten Sonra Pomak Göçleri

9 Haziran 1923 tarihinde Çiftçi Partisinin yönetimine karşı kanlı askeri darbe yapılmıştır. Aleksandır Stamboliyski'nin gaddarca öldürüldüğü darbeden sonraki yıllarda yoğunlaşan baskılar ve hukuksuzluk, Türkler arasında olduğu gibi Pomaklar arasında da yeni göç dalgalarına sebep olmuştur. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan büyük felaketten sonra ülkenin demografik durumu çok olumsuz etkilenmiştir. Bulgar milliyetçilerinin etkisiyle 1923 yılından sonra iktidara gelen yönetici kadrosu, Türkleri ve Pomakları birbirlerinden ayırmak suretiyle Pomakları kendi nüfusuna katma çabaları içine girmiştir. Bu yaklaşım söz konusu tarihten sonra tüm Bulgar hükümetleri tarafından benimsenmiş ve Bulgaristan'ın Müslüman azınlıklar konusunda değişmez politikası haline gelmiştir. Pomakların Bulgar asıllı Müslüman oldukları, Bulgar milletine entegre edilmesi gerektiğine dair fikir, yoğun propaganda araçlarıyla tüm Bulgar asıllı vatandaşlara da empoze edilmiştir.

1924 yılına kadar Pomak çocukları özel dini okullarda eğitim görmektedirler, toplu yaşadıkları yerlerde ise Türk çocuklarıyla aynı okula gitmektedirler. 1924 yılında eğitim kanununda yapılan değişiklik ile Müslüman azınlıkların okulları ikiye ayrılmıştır. Pomak çocuklarının gittiği okullar devlete bağlanmış, Türk okulları ise özel okul statüsünde bırakılmıştır. 1925-1926 eğitim-öğretim yılında Pomak çocuklarının gittiği devlete bağlı okullara Bulgar öğretmenler tayin edilmiş ve programlara yeni dersler eklenmiştir. Bunun

¹³ Adı önce Gorna Cumaya, sonra da Blagoevgrad olarak değiştirilmiştir.

¹⁴ 1951 yılında Gotse Delçev şeklinde değiştirilen kasabanın adı yerel Pomak halkı tarafından hiçbir zaman kabul görmemiştir. Yöre Müslümanlarına karşı sayısız suç işleyen bu kişinin adını telaffuz etmek istemeyen halk, Nevrokop yerine "grada/gradit" (kasaba, şehir) demiştir. Öyle ki günümüzde Nevrokop'un yerel gazetesinin adının "Gradit" olmasına sebep olmuştur.

¹⁵ Belgede imzası bulunanların Türk mü Pomak mı olduğu belirtilmemiştir. Fakat yaşanan sıkıntılar tüm Müslüman azınlıkları kapsamaktadır.

¹⁶ Bkz.: Protection des minorités musulmanes en Bulgarie. Pétition des musulmans des régions de Névrécob et D.Joumaia (Bulgarie) en date du 17 mai 1921. Communiqué au Conseil et aux membres de la Société 0 . 117. M . 6 8 . 1921. I. Genève,. Société des Nations, https://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-117-M-68-1921-I_BI.pdf

yanı sıra Balkan Savaşlarında Pomakları Hristiyanlaştıran/Bulgarlaştıran en etkili kurum olan Bulgar Ortodoks Kilisesi yeniden hazırlıklara başlamıştır. Nevrokop Piskoposluğu yetkilileri, Pomakları Hristiyanlaştırmak/Bulgarlaştırmak için bir tür yönetmelik hazırlayarak uygun zamanı beklemeye koyulmuştur¹⁷. Bu durumun Pomakları ciddi biçimde endişelendirdiği açıktır, çünkü pek çok aile çocuklarını okula göndermemiştir¹⁸. Gittikçe yoğunlaşan baskılar Pomakların önünde göçten başka seçenek bırakmamıştır.

İşte bu yıllarda Bulgaristan yönetimi, öncesinde bilinçli bir şekilde yaratılan Pomak göçlerinin önünde ciddi engeller koymaya başlamıştır. Türklerin göçlerini aynı şekilde teşvik etmeye devam edildiği sıralarda saf Bulgar ırkı yaratmak için Pomakları ülkede tutma, göç yerine onları asimile etme düşüncesi gittikçe güçlenmiştir. Bulgar siyasetçilerin değişmez görüşü Pomakları ülkede tutmak olmuştur. Buna paralel olarak menfaat elde etmek isteyen yerel yönetim ve memurlar ara sıra göç yasağını delmiş, para ve mal karşılığında Pomaklara Türk olduklarına dair belgeler düzenleyerek gitmelerine yardımcı olmuştur.

Osmanlı Devletinin ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin göç tarihine bakıldığında Pomaklara yönelik göç politikasında belli döneme kadar bir farklılık gözlenmemektedir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından itibaren başlayarak aralıklarla devam eden büyük göçler sırasında Balkanlardan gelen Müslüman muhacirler aynı şartlar çerçevesinde iskân edilmiştir. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen 1923 Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Antlaşması çerçevesinde Yunanistan topraklarından gelen Pomaklar herhangi bir negatif ayrımcılığa tabi tutulmadan tüm mübadillerin yararlandığı haklardan yararlanabilmiştir. O dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri, Osmanlı geleneğini sürdürerek Balkan coğrafyasından kopup muhacir, mübadil veya göçmen olarak Anadolu topraklarına sığınan halkların konuştuğu dille ilgilenmemiş zira İslâm dini belirleyici olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin Pomaklar konusundaki görüşünü 1925 yılına ait iki ayrı Türkiye-Bulgaristan antlaşmasında görmek mümkündür. 18 Ekimde imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşmasına¹⁹ bağlı Ekli Protokolün A Maddesinde, Türkler ve Pomaklar ayrı değerlendirilmemiş ve eskiden olduğu gibi Müslüman azınlıklardan toplu şekilde söz edilmiştir: “İki hükümet, azınlıkların korunmasına ilişkin olarak, Neuilly Andlaşmasında [Bulgaristan ile Müttefiklerin 1919 Barış Andlaşması] yazılı hükümlerin tümünden Bulgaristan’da oturan Müslüman azınlıklarını ve Lozan Andlaşmasında yazılı hükümlerin tümünden Türkiye’de oturan Bulgar azınlıklarını yararlandırmayı, karşılıklı olarak yükümlenirler.”²⁰ Bu protokolde Bulgar azınlığı anlamı konusunda bir not eklendiği

¹⁷ DA Blagoevgrad, f. 198k, op.1.a.e.66, l. 1-4.

¹⁸ Paşova, An., Popova, K. ve ..., **Semeystvo, religiya, vsekidneviye na müsülmanite v Zapadnite Rodopi (İstoriko-antropolojik aspekt)**, SEMA-RŞ, Sofya 2003, s. 34-35.

¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Özlem, K., “1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi”, **Prof. Dr. Mehmet Genç'e ARMAĞAN, Reçber**, K. Bursa 2016, s. 535-549.

²⁰ Soysal, İ., **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 256.

halde Müslüman azınlıklar kapsamı hakkında açıklama yapılmamıştır. Protokolde “Türkiye’ye göç etmiş olan Müslümanlar” ve “göçmenler” tabirleri de yer almıştır.

Gene 18 Ekimde imzalanan Türkiye-Bulgaristan Oturma Sözleşmesinin 2. Maddesinde ilk defa “*Bulgaristan Türkleri*” tabiriyle karşılaşmaktayız: “*Bağıtlı Taraflar, Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının isteğe bağlı göçlerine hiçbir engel çıkarılmamasını kabul ederler.*”²¹ Bu ifadenin yalnızca bir defa yer alması ve sözleşmenin, Bulgaristan’da Pomaklara yönelik başlatılan göç engelleri dönemine denk gelmesi, bir tesadüf sonucu olmadığı, Bulgar tarafının isteği ve çabası sonucunda yer aldığı konusundaki ihtimallerimizi güçlendirmektedir²². Bu tarihten sonra Bulgar yetkililer, söz konusu ifade sayesinde çok daha rahat ve emin bir şekilde sahipsiz gördüğü Pomakların kökeni konusunda iddialarını yoğunlaştıracak, göç engellerini ve asimilasyon girişimlerini rahatça uygulayabileceklerdir.

Bunun yanı sıra, P. Genov’un yazdıkları doğru ise Sofya’daki Türk Büyükelçiliği 1928 yılında göç etmek isteyen Pomakların karşısına çıkartılan engellerle ilgili Bulgar Dışişleri ve Dinişleri Bakanlığına birkaç nota vermiştir. Ancak, Oturma Sözleşmesinde yer alan “*Bulgaristan Türkleri*” ifadesi Pomakların kaderi açısından gerçek bir talihsizliktir. Bundan cesaret alan Bulgaristan idaresi açık olarak göç yasağı uygulamıştır. 20 Ocak 1934 tarihli P. Genov isminde polis müfettişinin Bulgar İçişleri ve Halk Sağlığı Bakanlığına gönderdiği Paşmaklı ile ilgili raporundan, Pomakların yaşam şartlarını ve göç nedenlerini öğreniyoruz (Ardenski 2001: 44-61).

P. Genov, Pomakların çok kötü şartlarda yaşamalarına rağmen hiç şikâyetçi olmadıklarını, yapılan yardımlardan yararlanmak istemediklerini, Hristiyanlaştırmadan/Bulgarlaştırmadan korktuklarını ve ellerindeki tek değer olan İslam dinine sıkı bir şekilde bağlı olduklarını ifade ettikten sonra göç isteğiyle ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur: “*Pomakların göç isteği hastalıklı bir aşamaya ulaşmıştır, izin verilirse gayrimenkullerini çok ucuza satarak hemen hemen hepsi göç edecektir. Hatta aralarında, her şeyini terk ederek kaçmaya hazır olanlar da vardır. Kendilerini burada misafir olarak hiss ediyor, göç yasağının geçici olduğunu, yakında uygulanmayacağını ve bir şekilde durumun düzeltileceğini düşünüyorlar. Tamir etmedikleri evleri yıkılmak üzere ve çok çirkin bir manzara oluşturuyor. Hatta topraklarını da işlemiyor, arazilerin sahibi değillermiş gibi onlara iyi bakmıyor ve çok az, geçimlerini sağlayacak kadar toprak ekiyorlar.*” (Ardenski 2001: 44-45)

²¹ Soysal, İ., **Türkiye’nin ...**, s. 260.

²² Her iki antlaşmayı Bulgaristan adına imzalayan Simeon Radev (1879-1967), Galatasaray Lisesi mezunu, VMRO ve Yüksek Makedon-Edirne Komitesi üyesidir. Balkan Savaşları sırasında Makedon-Edirne Gönüllüleri kuvvetlerinde savaşmış koyu bir Bulgar milliyetçisidir. Yazar, diplomat, tarihçi ve gazeteci olan Simeon Radev aşırı milliyetçi faaliyetlerine bağlı olarak 1944’te iktidara gelen ve ilk yıllarda koyu milliyetçilere savaş açan komünistler tarafından görevden alınarak emekliliğe sevk edilmiştir.

1934 yılına ait başka bir belgeden Bulgar asker ve jandarmasının göç eden Pomaklara karşı işlediği insanlık suçlarını öğreniyoruz. Alexander Hilsmann²³ adlı bir Alman mühendis, 25 Mayıs 1934 tarihinde tespit ettiği ve yaralı bazı mağdurlarından öğrendiği gerçekleri yansıtan yazısını Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Başkanlığına göndermiştir. Belgede, 19 Mayıs 1934 tarihinde Bulgaristan'da gerçekleşen askeri darbeden önce, 12 Mayısta yaşanan kanlı olaylar ayrıntılı bir şekilde yansıtılmıştır. Sınır güvenliğinden sorumlu asker ve jandarma mensupları, kaçak olarak Bulgar-Yunan sınırını geçmek isteyen 35-40 kişilik gruba saldırmış ve 9 kişiyi gaddarca öldürmüştür. Yunan yetkililerin yardımından, Türk devletinin sahip çıkmasından söz eden Alexander Hilsmann, Pomakların göç nedenlerini ve Bulgar devletinin kanaatini şu cümlelerle özetlemektedir: *“Bu insanlar hiçbir zaman rahata erip hayatlarından zevk alamayacakları, bu yüzden tıpkı yukarıda bahsedilen Hüseyin'in²⁴ grubunun denediği gibi, aileleriyle birlikte sınırı gizlice geçmek için bütün mal ve mülklerini terk ettiklerini söylediler (...) Bulgar hükümetinin “Pomaklar”ın göçüne izin vermediğini, bunun gerekçesi olarak da bu insanların daha ziyade Kuzey Bulgaristan'da Tuna bölgesinde yaşayan Müslüman Türkler olmayıp Müslüman Bulgarlar olduklarını söylediğini belirtiyorlardı.”²⁵*

1930'lu yılları Bulgaristan, Müslümanlara yönelik sert uygulama ve baskılarla dikkat çekmektedir. Türkleri göçe sevk etmek için birçok kasabada bulunan Türk mezarlıklarının arazilerine spor amaçlı tesisler inşa etmek için belediyeler tarafından kararlar çıkarılmış ve İslam cemaatinden izin istemeden yerle bir edilmiştir. Örneğin Cuma-i-Balâ Belediyesi, 9 Aralık 1932'de böyle bir kararın altına imza atmış ve bunu uygulamıştır²⁶. 1933 yılında Razgrad Bulgarları, Türk Mezarlığına saldırmış ve mezarları yıkmıştır. Bu hadise Türk-Bulgar ilişkilerinde ciddi sorun yaratmıştır²⁷.

Bu baskılar şüphesiz hem Türklerin hem Pomakların göçünü körüklemiştir. Fakat Bulgar devlet yöneticilerinin Pomaklara yönelik göç politikasında değişiklik yoktur. Bulgar arşivlerinde özellikle 1930'lu yıllarda yoğunlaşan Pomaklara yönelik göç engelleri ve göç yasakları ile ilgili çok sayıda belge mevcuttur. Başbakan Nikola Muşanov²⁸ tarafından

²³ Babasının işi dolayısıyla Edirne'de doğmuş, Bursa'da Katolik Okulunda okumuş ve daha sonra İstanbul'da firması olan bir Alman mühendis.

²⁴ Alexander Hilsmann, kızının, oğlunun ve eşinin gözleri önünde öldürülmüş ve ağır bıçak darbeleri sonucunda öldüğü sanıldığı için terk edilmiş Hüseyin'le Uzunköprü sınır karakolunda karşılaşmıştır. Yunanlı görevliler tarafından bulunmuş olan yaralı Hüseyin, Türk makamlarına teslim edildikten sonra trenle sağlık görevlisinin nezdinde Bakırköy Akıl Hastanesine nakledilmiştir. Aynı trenle yolculuk eden Alman mühendis olayla ilgili çok ayrıntılı bilgi vermektedir. TsDA-Sofya, KFM 24, İnv. № 676/204 (Archive of League of Nations, Jeneva, 1934). Metni Almancadan Türkçeye çeviren Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

²⁵ A.g.b.

²⁶ Olan bitenler, kasabadaki İslâm Cemaati Başkanı Hasan Salih'in Nisan 1933'te Dış İşleri ve Din İşleri Bakanlığına konuyla ilgili gönderdiği yazıda ayrıntısıyla tarif edilmektedir. Bkz. DA Blagoevgrad, f. 111K, op.1.a.e.2, l. 84.

²⁷ Bkz. Deliorman, M. N., **Çanlar Benim İçin Çaldı**, İstanbul 1955.

²⁸ 12 Ekim 1931-19 Mayıs 1934 yılları arasında Başbakanlık yapan Nikola Muşanov döneminde de Türklere karşı sert bir politika izlenmiştir. Bu konuda bkz.: Deliorman, M. N., **Çanlar Benim İçin Çaldı...**

görevlendirilen Hükümet Komisyonunun hazırladığı 23 Nisan 1934 tarihli bir raporda, ülkenin iç bölgelerine yerleşmiş olanların da dâhil olmak üzere Pomaklardan hiç kimseye pasaport verilmemesi ve yasadışı geçişleri önlenmesi için sınır karakollarının güçlendirilmesi²⁹ teklif edilmiştir. Hatta Komisyon bununla yetinmemiş, Pomakların yaşadığı bölgelerde olağanüstü hal ilan edilmesi vb. gibi önlemler önermiştir. Aynı zamanda raporda, “Ortaköy [İvaylovgrad], Koşukavak [Krumovgrad], Mestanlı [Momçilgrad], Darıdere [Zlatograd], Paşmaklı [Smolyan], Selime [Dövlén], Peştere [Peştéra] ve Nevrokop [Gotse Delçev] ilçelerinde 18 yaşını doldurmuş erkeklerin kayıtlarının yapılması ve kendilerine ücretsiz olarak özel kimlik çıkartılması; bu bölgelere girip çıkan şahıslara valiliklerden geçici veya süresiz, özel izin belgesi verilmesi; bunun yanı sıra sınır boyu Pomak bölgelerine gidenler için her defasında sınır karakollarından izin belgesi temin etme uygulaması başlatılması ve izinsiz olarak bölgelere giren her şahsın tutuklanıp polis karakollarına teslim edilmesi”³⁰ gibi önerilere yer verilmiştir.

19 Mayıs 1934 tarihinde Bulgaristan’da gerçekleşen askeri darbe ülkede yaşayan tüm azınlıkları olumsuz etkilemiştir. Aşırı milliyetçilerden oluşan bir hükümet kurulmuştur. Çar III. Boris 1935’te devlet yönetimini kendi eline almayı başarmış olsa da azınlıklar açısından durum değişmemiştir. Bu nedenle Müslüman topluluklar için tek çare göç etmek olmuştur. Askeri darbeden sonra kurulan aşırı milliyetçi hükümet, eski Başbakan Muşanov’un geleneğini sürdürmüş ve zaman kaybetmeden ülkede yaşayan Müslüman azınlıklarla ilgili uzmanlardan raporlar talep etmiştir. VI. Todorov-Hindalov’un 6 Haziran 1934 tarihli “Bulgaristan’daki Kemalist Propagandayı Önlemek” başlıklı raporunda Pomakların memnuniyetsizlik nedenlerini, onlara yönelik daha önce yapılan zorunlu Bulgarlaştırmanın/Hristiyanlaştırmanın etkisini ve memurların yaptıkları soygun, yaşadıkları kötü şartlar gibi konular üzerine dikkat çekerek önemli tespitlerde bulunmuştur: “Bir gün Pomaklar toplu şekilde göç ederse ve onları sonsuza dek kaybedersek şaşmayalım. Türk olsalardı, iyi yolcular derdik. (...) Bizim gibi 6 milyonluk bir milletin, 120000 saf Bulgar’ı kaybetme lüksü yoktur”³¹.

Haziran 1934’te kabul edilen ve “Türk soyundan” veya “Türk ırkından” olanlara iskân hakkını veren İskân Kanunu, Pomakların göçü konusunda kolaylaştırıcı herhangi bir karar içermemektedir. Kanunda, Türk kültürüne bağlı ve yerleşik olanlara da iskân hakkı verildiğinden söz edilmekte, fakat “Türk kültürüne bağlı” ifadesinin hangi halkları veya azınlıkları kapsadığı açıklanmamaktadır.³² Bu nedenle Bulgar yetkililerin görüşünü değiştirebilecek bir nitelik taşımadığını söylemek mümkündür. 1925’te imzalanan Türkiye-Bulgaristan Oturma Sözleşmesinden farklı olarak İskân Kanunu ilk defa Türk ırkına ait ve anadili Türkçe olanları ön plana çıkarmıştır. Pomaklar ise “Türk kültürüne bağlı meskûn

²⁹ Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938), haz. Sarıkoyuncu, A. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002, s. 316.

³⁰ A.g.e., s. 318.

³¹ A.g.e.357-358.

³² İskân Kanunu No 25.10, 14.06.1934, T.C. Resmi Gazete (2733), 21.06.1934, s. 4003.

kimseler”³³, “*Türk kültürüne bağlı olupta Türkçeden başka dil konuşanlar*”³⁴ kapsamına alınmıştır. Ancak “*Türk kültürüne bağlı olupta Türkçeden başka dil konuşanlar*”³⁵ ifadesi içine hangi Müslüman toplulukların dâhil edildiğine dair herhangi bir açıklama bulunmaması Bulgar yetkililerin Pomaklara yönelik baskılarını arttırmasına sebep olmuştur. Bulgaristan, muallakta kalan söz konusu ifadeleri kendi lehine yorumlamış ve Pomaklara sahip çıkılmadığı anlamını yüklemiştir.

Bunun yanı sıra, Türkiye’deki iskân uygulamalarından anlaşılıyor ki, Türk tarafı Pomakların göçünü yasaklamamıştır. Türkiye’ye ulaşan Pomaklar Bulgaristan’a iade edilmediği gibi, diğer göçmenlere tanınan iskân haklarından da yararlandırılmıştır. Bulgaristan’ın engellerine ve yürütülen propagandaya rağmen, Türk topraklarına adım atar atmaz negatif ayrımcılığa tabi tutulamayacaklarının ve sığınabilecekleri tek yerin Türkiye Cumhuriyeti olduğunun farkında olan Pomaklar, değişik yöntemlere başvurarak göç imkânları aramaktan asla vazgeçmemiştir. Bulgar yetkililerin yasaklarını aşabilmek için ileri gelen, köy ve topluluk önderi bazı Pomaklar, Türklerin yaşadığı bölgelere yerleşerek basit düzeyde Türkçe öğrenmiş veya yerel yöneticilere rüşvet vererek nüfusta Türk kökenli olduklarını yazdırmayı başarmış ve bu şekilde göç edebilmek için gereken pasaportları alabilmişlerdir.

Bu arada, tamamıyla savunmasız kalan Pomakların durumu başka bir açıdan da Türklerinkinden kötüdür çünkü Bulgaristan, o yıllarda asimilasyon politikasından vazgeçmemiştir. Bu gerçek, Türkiye’nin Sofya Büyükelçisinin 13 Ocak 1935 tarihli raporundan da kanıtlanmaktadır: “*Pomaklar hakkında bunları Ortodoks dinini kabule icbar suretiyle Bulgarlaştırmak hususunda ileriden beri tatbik edilen usulden de vaz geçilmiş değildir.*”³⁶

Bulgar arşivlerinde bulunan ve 1930’lu yıllara ait bazı belgeler, Pomakların göç isteği, göç izni sağlayabilmesi ve göç pasaportu çıkartabilmesi için çabaları ve de yetkililer tarafından çıkarılan yasaklar konusunda araştırmacılara bilgi vermektedir. Pomaklar, göçle ilgili haberleri Türkçe çıkan gazetelerden takip ederek müracaatta bulunmaktadır. Örneğin Yakoruda köyü sakinleri Doğru Yol Gazetesinin Şubat 1937’de çıkan 146³⁷ ve 148³⁸ sayılarında verilen haberleri okur okumaz yerel yetkililere giderek göç şartlarını öğrenmek isterler. Fakat göçün kendilerini kapsamadığı, sadece Türklerle ilgili olduğu cevabını aldıktan sonra 24 Şubatta 4 kişinin imzasıyla³⁹ İçişleri Bakanlığına bir mektup yazarlar. Mektupta gazetenin iki sayısında yer alan açıklamalara dayanarak göç pasaportu alabilmek

³³ A.g.k.

³⁴ İskân Kanunu No 25.10, 14.06.1934, T.C. Resmi Gazete (2733), 21.06.1934, s. 4004.

³⁵ A.g.k.

³⁶ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve...**, s. 368.

³⁷ Bkz.: Doğru Yol, Sayı 146, 08.02.1937, s. 3-4.

³⁸ Bkz.: Bkz.: Doğru Yol, Sayı 148, 18.02.1937, s. 2.

³⁹ Mektup şu kişilerin imzasını taşımaktadır: Destan M. Torbev, İbrahim M. Trambutsov, Salih Salihov Mijarkov, Salih Asanov Maköv.

için Yakoruda köyü muhtarından bilgi talep ettiklerini, muhtarın Pomak oldukları için göç edemeyeceklerini söylediklerini ifade ederek bu konuda bilgi istemektedirler.⁴⁰

Bu talep üzerine Yakoruda köyü muhtarı Kiril İvanov'un 28 Şubat'ta Razlık İlçesi Kaymakamlığına yazdığı mektupta, muhtarlığa giden köy sakinlerinin kendilerini saf Türk olarak kabul ettiğini ve göç edebilmek için girişimlerini devam edeceklerini ifade ettiklerini belirttikten sonra şunları eklemiştir: “*Yakoruda'da yaşayan Bulgar Müslümanlar kesin olarak toplu göç etme kararı almıştır. (...) Öylesine ileri gittiler ki bir gün, yani bu ayın 25'inde 154 kişi Muhtarlığa başvurarak adlarını yoksullar listesine yazdırmak için müracaatta bulundular.*”⁴¹

Blagoevgrad Devlet Arşivinde, Razlık Kaymakamlığından Yakoruda Köyü Muhtarlığına gönderilen 09.06.1937 tarihli bir mektup korunmaktadır. Kısa ve net talimatlar içeren bu mektup, Bulgar devletinin Pomaklara yönelik resmi göç politikasını açıkça gözler önüne sermektedir: “*Aynı [Pomak] nüfusun korunabilmesi, devletimize bağlanabilmesi ve Türkiye'ye göç etmemesi için Bulgar Müslümanların önünde her tür engeli çıkarmak gerekir. Çünkü bu bölgeye başka yerlerden vatandaşların yerleştirilmesi çok zordur.*”⁴²

Bunun yanı sıra İçişleri Bakanlığı İlçe Müdürlüğü'nün, İlçe Kaymakamlığına gönderdiği 07.07.1937 tarihli polis raporunda Belitsa'dan Yusuf Halilov ve Babek'ten Yunus İsmailov'un Sofya'da Çiftçi Partisi eski bakanı Dimitır Giçev ve Türk okullarından sorumlu başmüfettiş ile göç konusunda görüştikleri, başkentte bir avukata vekâlet verdikleri bilgisi yer almaktadır.⁴³

Bütün bu engel ve önlemlere rağmen, bazı Pomaklar söz konusu dönemde bir yolunu bulup göç etmeyi başarmışlardır. Birçok Pomak, Bulgar yerel yetkililerine rüşvet vererek göç pasaportu alabilmiş ve hayvanlarıyla ya da birkaç eşya alarak sınırı geçmiştir. Türkçe bilmeyen Pomaklar, Bulgar devletinin engellerini aşabilmek ve 1934 yılındaki İskân Kanununun “*Türkçe bilme*” koşuluna uyabilmek için Türklerin yaşadığı bölgelere yerleşerek, kayıtlarını oraya aldırılmış, Türkçe öğrenmiş ve ardından Türkiye'ye gidebilmiştir. Örneğin babaannemin ablası, tüm ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç edebilmek için İkinci Dünya Savaşı arifesinde Filibe'nin güneyinde bulunan Kriçim köyüne yerleşmiştir. Pasaport alabilmek için para verdikleri kişilerce dolandırılmış, fakat yılmamış ve ikinci defa rüşvet karşılığında aldıkları pasaportlar sayesinde başka ailelerle birlikte 1943 yılında Türkiye'ye göç edebilmiştir.

⁴⁰ DA-Blagoevgrad, f.62K, op.1.a.e.22, l. 24.

⁴¹ DA-Blagoevgrad, f.62K, op.1.a.e.22, l. 25. Bulgaristan o yıllarda Türklerden kurtulabilmek için yoksul olanlara ücretsiz göç pasaportu sağlamıştır.

⁴² DA-Blagoevgrad, f.62K, op.1.a.e.22, l. 57.

⁴³ DA-Blagoevgrad, f.62K, op.1.a.e.22, l. 37.

3. 1944-1978 Yılları Arasında Pomak Göçleri

Bulgaristan'ın İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu Doğu Blokunda yer alması, ülkedeki azınlıkların durumunu daha da kötüleştirmiştir. Geniş haklar vadeden yeni sosyalist yönetim, sert bir politika yürütmüş ve tüm vatandaşlık haklarına kısıtlamalar getirmiştir. Artık Bulgaristan ve Türkiye arasındaki sınırlar eskiye nazaran daha iyi koruma altına alınmış, gidiş gelişler gayri resmi de olsa sınırlandırılmıştır. Bu dönemde sadece sınır bölgelerinde olan Pomaklar yasa dışı yollarla sınırı geçerek Türkiye'ye ya da Yunanistan'a sığınabilmiştir.

Komünistler, Bulgar Çiftçi Partisine karşı yürüttükleri katı ve acımasız mücadeleyi kazandıktan, parti lideri Nikola Petkov'un idamından (Eylül 1947) ve diğer parti önderlerini hapse attıktan sonra ülkedeki hâkimiyeti sağlamış ve tek partili, baskıcı bir düzen kurmuştur. İlk başta karşı çıktıkları Bulgar ırkçılığını benimseyen komünistler Türklere ve Pomaklara karşı da sert önlemler almaya başlamıştır. Bakanlar Kurulu, 30 Mart 1948 tarihinde aldığı kararla, ülkenin Güney ve Güneydoğu sınır bölgelerinde yaşayan Türkleri ve Pomakları iç bölgelere sürmeye planlamıştır⁴⁴. 1948 yılında Bulgaristan Müslümanları arasında yayılan göç psikozu tüm bölgelerde etkisini göstermiştir. O yılda genelde ülkenin güneyinde yaşayan Pomaklar, baskıcı ortamdan kurtulabilmek için Türkiye'ye göç edebilme umudundan vazgeçmemiştir.

Paşmaklı'dan (Smolyan) gönderilen 22 Temmuz 1949 tarihli bir raporda Filibe'deki Türk Konsolosluğunun Rodop Pomaklarından verilen göç dilekçelerini kabul ettiğini belirttikten sonra "*Anlaşıyor ki Filibe'deki Türk Konsolosu, onları Türk yazdırmak için yardımcı oluyor ve Türkler ile Pomaklar arasında herhangi bir ayırım yapılmadığını anlatıyor*"⁴⁵ ifadelerine yer verilmiştir. Bulgar yetkililer Pomakları etkilemek ve göçten vazgeçirmek için toplantılar düzenlemiştir. Katılanların soruları ve görüşleri konumuz itibarıyla dikkat çekicidir: "*Bize Bulgar Müslümanı demeniz kalbimizi kırıyor*", "*Bizi Bulgar yapacağınızdan korkuyoruz*", "*Neden Türklerden ayırıyorsunuz bizi?*"⁴⁶, "*Kendimizi Türk hissediyoruz, bu nedenle Türkiye'ye gitmek istiyoruz, burada nüfuz cüzdanlarımızda Bulgar Müslümanlar olduğumuzu yazıyor*", "*Türk [Müslüman] öğretmenler istiyoruz, çocuklarımızı Bulgar şarkıları öğreten Bulgar öğretmen istemiyoruz*"⁴⁷. Pomakları göçten vazgeçirmeye çalışan parti yetkililerine göre Selime (Dövlên/Devin) ilçesinde yaşayan Pomakların %100'ü göç etmek istemektedir⁴⁸. Pomakların Türkiye Büyükelçiliğine ve Filibe Konsolosluğuna ulaşamaması için farklı zorluklar çıkarılmaktadır: "*Göç konusunu halletmek için her köyden iki, üç veya dört kişi Filibe ve Sofya konsolosluklarına gönderiliyordu ve bunların çoğu izin*

⁴⁴ Bkz.: *Dırjavna sigurnost – administrativni, prinuditelni i nakazatelni merki*, Sofya 2014, s.43; (https://www.comdos.bg/media/CD_17.pdf)

⁴⁵ TsDA-Sofya, f.214b, op.1, a.e.445, 1.2-4.

⁴⁶ A.g.b.

⁴⁷ TsDA-Sofya, f.1b, op.12, a.e.579, 1. 4-6.

⁴⁸ TsDA-Sofya, f.1b, op.12, a.e.578, 1.8-13.

belgesiyle gidiyordu. Heyetler, Bulgar Komünist Partisi İlçe Komitesinin yaptığı açıklama üzerine ve yasak olduğunu öğrendikten sonra başka yollar kullanarak gitmeye başladı. Örneğin orman işçisi görünümünde Rodop Dağlarından Filibe'ye ulaştılar, şimdi de gizli heyetler göndermeye devam etmektedirler.”⁴⁹ Tüm bu katı önlemler 40000 dolayında Pomak'ın göç müracaatı yapmasını engelleyememiştir (Gruyev, Kalyonski 2008: 21). Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığının 31 Temmuz 1950 tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazısında ise “Bulgar hükümetinin türlü tazyikatına ve vazetmiş olduğu çok ağır şartlara rağmen” (Şimşir 1986: 219) 40000-50000 Pomak ailesinin Türkiye'ye “can atmak arzusunda” olduğu (Şimşir 1986: 219) belirtilmektedir.

Bilal Şimşir 1950-1951 göçü öncesindeki durumla ilgili olarak şunları belirtmiştir: “1947-1949 yılları arasında aşırı kısıtlama sürüp gitti. (...) Bulgar makamları (...) pasaport ve çıkış vizesi almak isteyen Türkleri âdeta iğne deliğinden geçirircesine sıkıyordu. Sonuçta yılda 1500 dolayında insan, Türk-Bulgar sınırını aşabiliyordu” (Şimşir 1986: 217). Fakat Bulgar yetkililerin göç konusundaki kararlarının 1949'in ikinci yarısında hızla değiştiğini görmekteyiz. Bu defa Türkleri ülkede tutmak için değil Türkiye'ye gönderebilmek için olağanüstü çaba göstermeye başlamışlardır. Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosunun 18 Ağustos 1949'da yaptığı toplantıda alınan karar, yönetimin kararlılığını göstermek açısından çok önemlidir: “Eğer Türkiye, sınır bölgelerimizde yaşayan ve göç etmek isteyen Türklerimizi kabul etmez ise, yıl sonuna kadar ülkenin iç bölgelerine sürülmeleri için gereken organizasyon yapılmalıdır.” (Kamil 2018: 121).

Göç dilekçeleri neticesinde gerçekleştirilmiş olmasına rağmen 1950-1951 göçü birkaç nedenden dolayı zorunludur. 1947'den başlayarak çok sayıda Türk tutuklanmış ve mahkûm edilmiştir. Müslüman azınlıklara yapılan şiddetli baskılar neticesinde yayılan göç psikozu komünist liderleri ve yöneticileri tarafından kurgulanıp yaratılmıştır. 1949 sonundan başlayarak aydın, toplumda saygı gören, varlıklı Türkler sorguya çekilmiş, işkence yapılmış ve Türkiye'ye gitmeleri için 15 günlük süre verilmiştir. Türk halkı, sınır dışı edilen bu Türklere “on beş günlükler” adını vermiştir. Örneğin bu tür olaylar neticesinde Nüvvab hocalarından hepsi (sadece bir istisna dışında), mezunlarından ise %95'i zorla sınır dışı edilmiş, halk öndersiz bırakılmıştır (Kılıç 2017: 423, 599; Cambazov 22005: 134). Bu ortam Türkler arasında büyük korku doğurmuştur. Buna rağmen göç psikozundan Türkiye'yi sorumlu tutan Bulgaristan yetkilileri, 250000 kişiyi 3 ay gibi kısa sürede kabul etmesi için Türkiye'ye notalar göndermiştir.

On yıllarca süren propaganda ve çeşitli engeller, Pomakların göç dilekçesi vermelerini, Türkiye'ye gidebilmek için çaba göstermelerini ve farklı makamlara müracaat etmelerini önleyememiştir. Komünistlerin İslam dinine başlattığı karalama kampanyası, ateist propagandası ve Türklerin büyük göçü bu azınlığı ürkütmüş ve kurtuluş yolunu

⁴⁹ TsDA-Sofya, f.1b, op.12, a.e.579, l. 4-6.

bulabilmek için panik içinde tehlikeli bazı girişimlerde bulunmuştur. Sınırdan kaçma denemeleri sonucunda yakalanan Pomaklar ve aileleri cezalandırılmıştır⁵⁰.

Komünist Partisi Nevrokop İlçe Merkezinin 13 Mayıs 1950 tarihinde Merkez Komitesine gönderdiği gizli bir raporundan şunları öğreniyoruz: “*Bildiğiniz gibi yaklaşık bir buçuk ay önce Tuhovişte’den büyük bir insan gurubu, yaklaşık 20 aile kaçmaya niyetlenmişti. Halk polisimizin dikkati sayesinde kaçış sırasında yakalandılar, adalete teslim edildiler ve cezalandırıldılar. Ancak iş sadece bu insanlarla ve bu köyle sınırlı değildir. Bize gelen bilgilere göre tüm Müslüman sınır köylerinde kaçma niyeti yerleşmiş ve bu özellikle sınıra çok yakın olanlarda hissedilmektedir. Bunlar Tsrınça, Brışten, Jijevo, Godeşevo, Tuhovişte, Teplen, Beslen ve Peritsa köyleridir.*”⁵¹

Pomaklar arasında görünen göç isteği, sınır köylerinden Yunanistan’a yapılan yasadışı toplu geçişlerin yoğunlaşması sonucunda yüzlerce Pomak ailesi kamyonlarla önce tren garlarına götürülmüş, oradan da Plevne, Rusçuk, Şumnu, Varna, Veliko Tırново, Gabrovo, Lofça⁵², Burgaz, Eski Zağra gibi illerin çeşitli köyelerine sürülmüş, memleketlerinden uzak ve zor hayat şartları altında tutulmuştur.

⁵⁰ Eylül 1949’da Bulgaristan’a kaçan Osman Rauf Alper, Lofça’ya bağlı Troyan köyelerine sürülünce 1950 ve 1951 yıllarında aynı kaderi paylaşan Pomaklarla karşılaşmıştır. İlk defa gördüğü ve haklarında hiçbir şey bilmediği, günümüzde Apriltsi kasabasının içinde yer alan Novo selo’ya sürülen bu Müslüman topluluğu için günlüğünde şunları kaydetmiştir: “*Sen bilmezsin bunları Aygün. Ben de bilmezdim Pomaklar’ı. İlk defa Novo selo köyünde rastlamıştık bunlara sürgün edildiğimiz zaman. Bizim resimlerden gördüğümüz allı-yeşilli, bizim köyde kadınların hâlâ giydiği, Tepte köyünde hâlâ giyilen üç etekli, kırmızı, yeşil, mor, mavi pike donlu, uzun, ayak beliğinden lastikle sıkılarak ya da düğmeli donlu kıyafetler giyiyor kadınlar. Başları yazmalı, örtülü, burunlarına kadar başörtülü, kâkülleri görünüyor genç kızların, alınlarında altın ya da penes var. Erkekler gaftan, sırma yakalı cepkenlerle, poturlarla dolaşıyor. Eski Türkler gibi giyiniyorlar.*” (Alper 1995: 146).

⁵¹ TsDA-Sofya, f.1b, op.12, a.e.758, l. 44, 15; Duruşma 29 Nisan 1950’de gerçekleşmiştir ve 16 kişi hapis cezası almıştır (Vuçkov 2011: 292-293, 304).

⁵² Osman Rauf Alper, Novo Selo panayırında (30 Nisan 1950) gördüğü ve konuştuğu bir yaşlı Pomakla ilgili bölümü bu konuda çok ayrıntılı ve değerli bilgi içermektedir:

“*Sergi masaların arasında uzun örgülü saçlarıyla uzun yeşil-mavi donları, işlemeli deri yelekleri ile iki kız çocuğu dikkatimi çekiyor. Bizim tarafta gördüğüm varlıklı köylü çocuklarına benzetiyorum (...) Hızla kaçıyorlar benden. Kaçarken de “Buba, buba” diye bağıyor daha büyük olanı.*

Potur pantolonlu, deri çarıklı – burada köylüler lastik çarık giyiyorlar – gocuklu, uzun boylu bir adamın yanında durup ona beni gösteriyorlar. Adam çocuklarının ellerinden tutup bana doğru geliyor:

-Türk müsün?

-He, diyorum.

-Nerelisin?

-Türkiyeli.

-Türkiyeli mi? Burada ne işin var?

-Mülteciyim.

-Vah, Vah Gâvur içine gelinir mi?

- ...

Bir suç mu işlediniz yoksa.

Çoğul söylemişti. Çünkü bu sırada Ali de geldi yanına.

- Yok, komünistiz de...

-Vah, vah. Ananız, babanız kim bilir ne acı çekiyorlardır.

Yüzümüze dikkat ve hayranlıkla bakan küçük kızlardan birinin saçlarını okşadım elimle. Vahşenli Ahmet dayının küçük kızı Ayşe’nin de böyle saçları vardı.

Görüldüğü gibi 1950-1951 zorunlu göç öncesi ve sırasında Pomaklar önünde aşılması zor engeller çıkarılmıştır. Komünist Partisi Blagoyevgrad İl Komitesinin 20 Şubat 1951 tarihinde Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesine gönderdiği yazıda sınır bölgelerinden sürülmüş bazı Pomakların memleketlerinden göç için gerekli bazı belgeler talep ettiklerini, bunun diğer Pomaklar arasında da göç ümidinin beslenmesine sebep olduğunu belirterek Merkez Komitesinden Pomak göçlerinin engellenmesi için ilgili muhtarlıkların uyarılmasını istemektedir⁵³.

Bunun üzerine Merkez Komitesinin 5 Mart 1951 tarihli yazısında Plevne, Rusçuk, Şumnu ve Varna Parti İl sekreterleriyle konuşulduğu, sürülen Pomakların tespit edilmesi ve göç için gerekli evrakların verilmemesi konusunda muhtarların uyarılması için bu bölgelerin polis yetkililerine yazılı emirler gönderildiği kaydedilmektedir.⁵⁴

1949-1950 yıllarında din üzerinden yapılan baskılara bağlı olarak halkı göçe özendirdiği ve muhalif Bulgarlarla birlik içinde olduğu bahanesiyle memleketlerinden Bulgaristan'ın farklı bölgelerine sürülmüş az sayıda Pomak, Türklerden kurtulmak için Bulgaristan'ın ısrarı ve baskıları üzerine başlatılan 1950-1951 yıllarında zorunlu ve yoğun göç kapsamında Türkiye'ye gitmeyi başarmıştır. Türkçe öğrenerek⁵⁵, kimliklerine "Türk" ibaresi yazdırarak (ki çoğu defa bunlar Bulgar yerel yöneticilerine, avukatlara verilen büyük rüşvetlerle sağlanmıştır) göç imkânı bulmuşlardır. Bir arşiv belgesinde göç eden Pomakların sayısı hakkında sınırlı bilgiye ulaşabildik. Politbüro üyelerinin bir raporunda (26 Ağustos 1953) bu mağdurlardan 561 kişilik⁵⁶ 101 ailenin yurtdışına gittiği bilgisi yer almaktadır. Bulgar tarihçiler Mihail Gruev ve Aleksey Kalyonski'ye göre ise bu göç sırasında farklı bölgelere sürülmüş 5000 kadar Pomak Türkiye'ye göç etmiştir. (Gruev, Kalyonski 2008:

- *Adın ne senin bakayım? Diye sordum.*

- *Türkçe bilmez onlar, dedi, babaları sandığım adam. Bunlar benim torunlarım. Biz Pomakız, Rodoplardanız. Pek Türkçe bilmez bizimkiler. Yalnız yaşlılar bilir. Evde de Bulgarca konuşuruz.*

- *Türk değil misiniz?*

- *Pomak Türküyüz. Müslümanız. Gâvurlar ise bizi Bulgar sayıyor. Dağıtıyor. Biz elli haneyi buralara sürdü. Teteven ve Troyan köyelerine.*

- *Niye?*

- *Komünizmi istemiyoruz da.* "(Alper 1995: 84-86).

⁵³ TsDA-Sofya, f.1b, op.27, a.e.2, l.1.

⁵⁴ TsDA-Sofya, f.1b, op.27, a.e.2, l.2.

⁵⁵ Borima köyünde Türkçe dersi veren komünist mülteci Osman Rauf Alper, aynı kaderini paylaştığı sürgün edilen Pomakların çocuklarına Türkçe öğretmek için nasıl çaba gösterdikleri konusunda değerli bilgiler vermektedir: "*Rodoplardan buralara sürgün edilmişler. Pek anlayamadım ama, rejime karşı çıkanlarmış bunlar. Onbeş-yirmi hane getirdiler bu köye. Fakat ille de çocuklarını Türk okuluna göndermek istiyorlar. Ben Bulgarca bilmiyorum, on-oniki çocuk Türkçe bilmiyor. Onlara hem Türkçe okuma-yazma, hesap-hendese, tabiat bilgisi, coğrafya, din dersi vereceğim, hem de Türkçe öğreteceğim. Zor oldu.*" (Alper 1995: 146).

⁵⁶ TsDA-Sofya, f.1b, op.6, a.e.1865, l.28, 37-40. Belgede sürgün edilmiş tüm vatandaşların sayısı iller bazında verildikten sonra yer alan bir notta, yurt dışına giden aile ve insan sayısı eklenmiştir. O dönemde hiçbir Bulgar'a yurt dışına çıkmasına izin verilmediği için Pomaklardan söz edildiği anlaşılmaktadır.

22.) Bu şanslı aileler Türkiye’de herhangi bir ayırım yapılmadan muhacirlere sağlanan iskân yardımlarından yararlanmışlardır.⁵⁷

1950-1951 göçü sırasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Pomakların göçü ile ilgili görüşü, 1950 yılında Tarım Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık arasında göç konusunda yapılan yazışmalarda yer almaktadır. Tarım Bakanlığının daha önce sözünü ettiğimiz 31 Temmuz 1950 tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderdiği, ülkenin maddi imkânlarıyla ilgili yazısında ilk defa “*Pomak soyundan*” olan bir insan topluluğunun göçü tartışılmakta ve “*Türk ve Pomak unsuru*” bir arada değerlendirilmektedir. Yazıda sadece Türklerin değil Pomakların ağır durumu ve göç isteğinden de söz edildikten sonra (Şimşir 1986: 219) şu gerçek ortaya konmaktadır: “*Mevcudu 150 bin aileden aşağı olmayan Bulgaristan’daki Türk ve Pomak unsurunun iskânlı göçmen olarak yurda kabulleri ve yerleştirilip müstahsil hale getirilmeleri ortalama olarak 700-750 milyon liralık muazzam bir tahsisata mütevakıf bulunmaktadır* (Şimşir 1986: 220).

Altını çizmeliyiz ki, Bulgar makamların bu sınırlayıcı ve baskıcı uygulamaları sadece Pomaklara yönelik olmadığı, Doğu Rodop ve Nevrokop⁵⁸ bölgelerinde bulunan bazı Türk köylerine de uygulanmak istendiği görülmektedir. Örneğin Komünist Partisi Zlatograd İlçe Merkezinin 8.03.1951 tarihinde Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi’ne yazdığı raporunda, Dalakça (Kosturino) ve Sapdere (Bırzeya) sakinlerinin “özellikle” Türkçe konuştuğu, okuldaki çocukların bile “kasıtlı olarak” Türkçe konuştuklarını yazmaktadır. Rapora göre köy sakinleri, kendilerinin Pomak olduklarını kanıtlamaya çalışan yerel parti yönetiminin tutumuna karşı ilçe ve il yetkililerine, Sofya’ya yazılar yazmış ve başkentteki avukatlara vekâlet vermişlerdir. Bunun yanı sıra konuyu Türk elçiliğine götürmüşlerdir. Hatta bu konuda protesto yürüyüşü düzenlemeyi planlamışlardır. Bu nedenle yerel yetkililer, iki köy sakininin nüfus kayıtlarının düzeltilmesi ve kimliklerinin değiştirilmesi şeklinde bir öneri dile getirmiştir⁵⁹. İlginç olan şudur ki, Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesine Uluslararası İlişkiler Dairesinden gelen 26.04.1951 tarihli cevapta, yerel yetkililerinin nüfusta değişiklik yapma talebi uygun bulunmuştur.⁶⁰

Bulgaristan’ın sosyalist döneminde gerçekleşen ilk etnik temizlik niteliğini taşıyan 1950-1951 zorunlu göçünden sonra Bulgaristan Türk azınlık okullarının 1959-1960 ders yılında Bulgar okullarıyla birleştirilmesi (Şimşir 1986: 268), önce Müslüman Romanlara ve ardından Pomaklara yönelik zorunlu Bulgarlaştırma kampanyasının⁶¹ başlaması, Müslümanlar arasında yeni göç psikozunun baş göstermesine sebep olmuş ve Bulgar yetkililerden alınan önlemlere ve uygulanan tüm baskılara rağmen 1963’ün son üç ayından

⁵⁷ Kendi köyüm olan Kornitsa’dan ve iki komşu köyümüz olan Breznitsa ve Lijnitsa’dan en az 20 aile bu göç sırasında Türkiye’ye gelmişlerdir.

⁵⁸ Nevrokop’un Dibnitsa adlı Türk köyü için bkz.: TsDA-Sofya, f.1b, op.12, a.e.579, l. 4-6.

⁵⁹ TsDA-Sofya, f.1b, op.27, a.e.2, l.3, 4.

⁶⁰ TsDA-Sofya, f.1b, op.27, a.e.2, l.3, 5.

⁶¹ Pomakların adları 1963-1964 kışında zorla değiştirilmiş, başta Ribnovo köyü olmak üzere Nevrokop köylerinde çıkan protesto olayları sonucunda Bulgar devleti geri adım atmak zorunda kalmıştır.

başlayarak altı ay içinde Türkiye temsilciliklerine 400 bine yakın⁶² dilekçe verilmiştir. Türkiye'deki göçmen akrabaları, ilgili makamlara başvurarak yakınlarının masraflarını karşılayacaklarını bildirmiştir. Dışişleri Bakanlığımız, dilekçeleri Bulgaristan'daki temsilciliklerimize göndererek müracaat eden kişilerin listeye alınmasını talep etmiştir (Şimşir 1986: 316-317)

Yakın akraba göçü antlaşması için Türkiye-Bulgaristan arasında yapılan ikili görüşmeler Pomaklar tarafından ilgiyle izlenmiş ve yakın akrabalarıyla birleşme imkânına kavuşabilecekleri konusunda büyük heyecan ve ümit yaşamışlardır. Ne var ki iki devlet arasında 1966'da hazırlanan, 22 Mart 1968'de imzalanan ve "*Türk asıllı Bulgar vatandaşlarını*" kapsayan Yakın Akraba Göçü Antlaşmasının yürürlüğe girdiği 19 Ağustos 1969'dan 1978 yılına kadar uzanan süreçte parçalanmış aileler dâhil olmak üzere hiçbir Pomak ailesinin göç etmesine izin verilmemiştir. Çünkü ilk kez Bulgaristan'ın göç anlayışı ve isteği, bu antlaşmada çok net olarak "*Türk asıllı Bulgar vatandaşları*"⁶³ ifadesiyle yer bulmuştur. Bu göç antlaşmasıyla Türkiye Cumhuriyeti resmi bir şekilde kapılarını Pomaklara kapatmıştır⁶⁴. Pek çok Pomak ailesinin anne, baba, kardeş gibi birinci derece akrabaları 1950-1951 yıllarındaki göç kapsamında Türkiye'ye yerleştiği halde ve göç için gereken dilekçe ve noter tasdikli taahhütlerini⁶⁵ Türk makamlarına ve Bulgaristan'daki akrabalarına göndermelerine rağmen hiç kimseye pasaport verilmemiştir. Böylece dolaylı da olsa 1970'li yıllarda Bulgaristan'ın zorunlu asimilasyon politikasının başlamasına yeşil ışık yakılmıştır. Türklerin göçü her iki ülkede yaşayanların akrabalık bağlarının canlılığını korumuştur. Göç etmeleri mümkün olmayan, kaderleriyle tek başına bırakılmış Pomaklar ise aynı dönemde karşı karşıya kaldıkları zorunlu asimilasyonla mücadele etmeye çalışmıştır. İkili antlaşmanın yürürlüğe girdiği 19 Ağustos 1969'dan 1978 yılına kadar Pomaklardan hiç kimsenin göç etmesine izin verilmemiştir. Bundan dolayı Türkiye'de ve Bulgaristan'da yaşayan akrabalar arasındaki bağlar kesilmiş, Pomakların Türkiye'ye olan güveni sarsılmıştır. Buna bağlı olarak Bulgaristan'ın bu Müslüman azınlıklara yönelik yürüttüğü zorunlu asimilasyon politikası, bazı bölgelerde başarıya ulaşmıştır.

Bulgar yetkililer son göç antlaşmasına dayanarak aileleri acımasızca parçalamış, eşleri ve çocukları birbirinden ayırmıştır. Türkiye'de yakın akrabası olup Pomak'la evli erkek veya kadın bir Türkün önünde sadece iki seçenek bırakılmıştır: ya göçten vazgeçecek ya da çocuklarını ve eşini bırakarak tek başına Türkiye'deki akrabalarına kavuşacaktır. İnsan haklarını ve uluslararası sözleşmeleri hiçe sayılarak çocuklar ve Pomak olan eşler Bulgaristan'da bırakılmıştır⁶⁶. Bulgaristan'ın bu küstah uygulamaları, Türkler ve Pomaklar

⁶² Bu sayı Bilal Şimşir tarafından istatistiklere dayanılarak verilmiştir (Şimşir 1986: 268, 276).

⁶³ T.C. Resmi Gazete, 31 Temmuz 1969, s.11.

⁶⁴ Çocukluğumdan itibaren büyüklerimizden Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Pomakları Bulgar asıllı kabul ederek Bulgarlara kurban ettiği (hatta sattığı) ifadelerini dinledim. Aslında 1968'de imzalanan antlaşmada yer alan ifadeden söz ettiklerini yeni anlayabiliyorum.

⁶⁵ Bakınız Ek 1 ve Ek 2.

⁶⁶ Bu parçalanmış ailelerin fertleri ancak 1989 yılında Türkiye'de bir araya gelebilmiştir.

arasında aşılmaz bir uçurum da yaratmıştır. Bu tarihten sonra Pomaklar ve Türkler arasındaki evlilikler kesilmiştir.

Son göç antlaşması yıllarında ve sonrasında bazı Pomaklar sınırdan kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır. Türk yetkililer, bu sığınmacılara kucak açmıştır. Gümülcine'deki Türk Konsoloslugu Yunanistan'a kaçanlara yardımcı olmuştur. Özellikle 1970'lerde gerçekleşen zorunlu asimilasyon döneminde sınır köylerinden çok sayıda genç tek veya gruplar halinde sınırdan geçerek Türkiye'ye ulaşabilmiştir. Fakat sınırda öldürülen gençlerin sayısı da az değildir.

SONUÇ

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve Balkan Savaşları sonucunda memleketlerinde sağ kalabilen Pomaklara yönelik Bulgaristan'ın zorunlu göç politikasının, 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren değiştiğini ve çok az istisnalarla 1989 yılına kadar sürdüğünü görmekteyiz. Söz konusu dönemden itibaren Bulgaristan hükümetlerinin Pomaklara yönelik zorunlu göç politikasının yerini, birbirini izleyen din ve isim değiştirme kampanyaları almıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinin göç politikasına baktığımızda Pomakların göçünü sınırlandıran özel bir yasağın olmadığı anlaşılmaktadır. Pomaklar, özellikle baskıların yoğunlaştığı Hristiyanlaştırma/Bulgarlaştırma ve kültürlerini yok etme kampanyalarından kurtulabilmek, adlarını, dinlerini ve gelenek göreneklerini koruyabilmek adına farklı yollarla gereken belgeleri sağlayarak göç etmeye veya ölümü göze alarak yasadışı yollarla Türkiye'ye sığınmaya çalışmıştır. Bu uğurda çok sayıda Pomak büyük zararlar görmüş, hayatını kaybetmiştir.

1968'de imzalanan son göç antlaşması, Pomak göçlerini ortadan kaldırmış ve Bulgaristan'ın 1970'li yılların ilk yarısında gerçekleştirdiği zorunlu asimilasyon politikasının başarıyla sonuçlanmasına yardımcı olmuştur. Komünist Bulgaristan yönetiminin istikrarlı asimilasyon politikası ve Türkiye'nin gittikçe belirginleşen umursamaz yaklaşımı bazı bölgelerdeki Pomakların Bulgarlaştırılmasına dolaylı da olsa katkı sağlamıştır. Türkiye'nin iç sorunlarıyla meşgul, dış Türkler ve akraba topluluklar konusunda değişken bir tutum içinde olan dönemin siyasetçilerinden hiç kimsenin, totaliter Bulgaristan'ın bu deneyimini 10 yıl sonra Türkler üzerinde uygulayacağını ve 1989 zorunlu göçüne sebep olacağını tahmin etmesi mümkün değildi.

KAYNAKÇA

Makaleler ve Kitaplar:

Alper, Osman Rauf. **Mülteci Komünist (Eski Bir TKP’linin Anıları)**, İstanbul 1995.

Ardenski, Vladimir. “Bilgarite Mohamedani prez pogleda na edin politseyski inspektor”, **İzvestiya na bilgarskite arhivi**, **81**, Sofya 2001, 42-61.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938), haz. Sarıkoyuncu, A. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.

Cambazov, İsmail. Medreset’ün-Nüvvâb, Anılar-Belgeler, Ahmet Davutoğlu Vakfı Yayınları, Sofya, 2005.

Deliorman, M. Necmettin. **Çanlar Benim İçin Çaldı**, İstanbul 1955.

Dırjavna sigurnost – administrativni, prinuditelni i nakazatelni merki, Sofya 2014, s.43; (https://www.comdos.bg/media/CD_17.pdf)

“Edna Broşura ot 1914 godina. Gorkite pomatsi”, çev. Ayşe Kayapınar, BALKANISTIC FORUM, 2/2019, s. 330-354.

Georgiyev, Veliçko / Trifonov, Stajko. **Pokristvaneto na bilgarite mohamedani 1912-1913. Dokumenti**, A.İ. Prof. Marin Drinov, Sofya 1995.

Gruev, Mihayil / Kalyonski, Aleksey. **Vızroditelniyat protses v Bulgariya, müsülmanskite obştnosti i komunističeskiyat rejim**, Sofya 2008.

Ersoy Hacısalihoglu, Neriman. “Balkanlarda Büyük Soykırım: 93 Harbi Döneminde Rus Ordusunun Bulgaristan’daki Türklere Yönelik Politikası”, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul: Türk Ocakları, 2019, s. 200-212.

Ersoy Hacısalihoglu, Neriman. “Balkan Savaşlarında Bulgaristan’ın Müslümanlara Yönelik Politikası”, **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları (16-18 Mayıs 2011 İzmir) Bildiriler**, (Yay. Haz. Mehmet Ersan, Nuri Karakaş), Ankara: TTK 2013, s. 295-308.

Kamil, İbrahim. **Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri, Cilt I (1944-1953)**, Ankara 2018.

Kılıç, Osman. **Kader Kurbanı**, Cümle Yayınları, Ankara 2017.

Koyuncu, Aşkın. “Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)”, OTAM, 33, Bahar 2013, 139-196.

Muratova, Nuriye. “Pryak potomik na slavyanite i trakite, a sega veçe i na prabilgarite. Etničeska antropologiya i vızroditelnıyat protses v Bilgariya”, BALKANISTIC FORUM, 1/2015, s. 252-267.

Özlem, Kader. “1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması’nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları bağlamında Analizi”, Prof. Dr. Mehmet Genç’e ARMAĞAN, Reçber, K. Bursa 2016, s. 535-549.

Paşova, Anastasiya, Popova, Kristina vb ..., **Semeystvo, religiya, vsekidneviye na müsülmanite v Zapadnite Rodopi (İstoriko-antropoloģeski aspekt)**, SEMA-RŞ, Sofya 2003.

Şimşir, Bilal. **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

Şişkov, Stoyu. “Pomaški sılzi”, **Bılgarski pregled**, 1896.

Soysal, İsmail. **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

Vuçkov, Sergey. “Nelegalni müsülmanski grupı v Zapadnite Rodopi prez vtorata polovina na 40-te godını na XX vek”, BALKANISTIC FORUM, 1/2011, s. 269-322.

Zafer, Zeynep. “Balkan Savaşları ve Pomaklar”, İç.: Türkeş, M. **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtılaflı Duruşlar**, Cilt I, Ankara 2014, s. 351-367.

Zelengora, Georgi. **Türkiye’deki Pomaklar**, çev. Zeynep Zafer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Zelengora, Georgi. “Balkan Savaşı – Kitlesele Ölüm ve Etnik Temizlik”, çev. Ayşe Kayapınar, BELLETEN 281 (2014), 315-342.

Arşiv Belgeleri:

DA-Blagoevgrad, f.62K, op.1.a.e.22, l. 24.

DA-Blagoevgrad, f.62K, op.1.a.e.22, l. 25.

DA-Blagoevgrad, f.62K, op.1.a.e.22, l. 37.

DA-Blagoevgrad, f.62K, op.1.a.e.22, l. 57.

DA-Blagoevgrad, f. 111K, op.1.a.e.2, l. 84.

DA-Blagoevgrad, f. 198K, op.1.a.e.66, l. 1-4.

DA-Plovdiv, f.67K, op.1.a.e.76, l. 21, 28-29.

MSD/C-117-M-68-1921-I_BI.

TsDA-Sofya, f.1b, op.27, a.e.2, l.1.

TsDA-Sofya, f.1b, op.27, a.e.2, l.2.

TsDA-Sofya, f.1b, op.27, a.e.2, l.3, 4.

TsDA-Sofya, f.1b, op.27, a.e.2, l.3, 5.

TsDA-Sofya, f.214b, op.1, a.e.445, l.2-4.

TsDA-Sofya, f.1b, op.12, a.e.578, l.8-13.

TsDA-Sofya, f.1b, op.12, a.e.579, l. 4-6.

TsDA-Sofya, f.1b, op.12, a.e.758, l. 44, 15.

TsDA-Sofya, KFM 24, İnv. № 676/204 (Archive of League of Nations, Jeneva, 1934).

TsDA-Sofya, f.1b, op.6, a.e.1865, l.28, 37-40.

Gazeteler:

Doğru Yol, Sayı 146, 08.02.1937.

Doğru Yol, Sayı 148, 18.02.1937.

T.C. Resmi Gazete, Sayı 2733, 21.06.1934.

T.C. Resmi Gazete, Sayı 13263, 31.07. 1969.

EK-1

Y. No. 02212
Y. No.

İYİ CUMHURİYETİ

MANİSA BİRİNCİ NOTERİ
İşçi Sigortaları İş Müş.
ZİHNİ PERDÜNT

TAAHHÜT SENEDİ

TAAHHÜT EDEN: MUSTAFA BOZOĞLU- Manisa
Karaağaçlı köyü.

Bulgarista'nın Sele Kernitsa wese
delça da eturan 82 toyzem ve aile efradının .

Mustafa Arif Keleşef	1907	Doğumlu
Kerime Mustafa "	1906	"
Arif Mustafaef "	1929	"
Seniye arif "	1932	"
Mustafa arif "	1956	"
Şaziye. anı "	1958	"
Ayşe Arif "	1960	"
İbrahim Mustafaef "	1934	"
Hanize Ibrahim "	1934	"
Zeynep İbrahim "	1958	"
İbrahim İbrahim "	1960	"

Türkiyeye gerbest göçmen olarak gelmeleri
ne müsaade edildiği takdirde T.C tepraklarına ayak
bastıkları andan itibaren her türlü ibate ve işeler
inin tarafımızdan temin olunacağı ve hiç bir surette
yardım talebinde bulunmayacağını kabul ve t ahhüt
ederim.

Bu suretle delredé mahfuz
MUSTAFA BOZOĞLU
02212 sayılı adrese yazılmıdır.

Mart 1989

YERİSİ

KURUS

Kesmi İhtar
Nüfus Kütüğü
Yan
Tevziye
Gümrük
Tebliğ
Posta
Tayyare Fale
Dünya Posta
Bürodeye Fale
Makulata İstedi
Tasdik İstedi
Makulata İstedi
YERİSİ

TOBİDER

EK-2

Y. No. 601
C. No.

T.C. Cumhuriyeti

Tasbihat senedi

İrfan Başaran
Akhisar 1. Noterliği
Noteri

Bulgaristan'ın Blagoevgrad vilayeti Razlık kazası Krivite k'ünde oturan yakın akrabalarından 9-3-1899 dog. Mehmet ahmetof kunguf, 16-5-1899 dog. Fatime mehmetova, kunguva, 15-1-1926 dog. ahmet mehmetof kunguf, 21-ocak-1931 dog. Hatice ahmetova kunguva, 24-4-1950 dog. Fatime ahmetova, kunguva, 28-5-1953 dog. Mehmet ahmetov kunguf, 11-8-1956 dog. Hefise ahmetova kunguva dan ibaret yedi kisilik aile efendi Turkiye yanisa serbest gogmen olarak gelmek istediklerinden Hükümetimize mürade edildiği takdirde kendileri sibiryalarmızdan igeriye girdikleri andan itibaren bütün iskan isce ve ibatolarinin bant ait oldugunu ve bu husustan dolayı Hükümetimize hic bir surette yak ettirmiyecagini tasbihat ederim.

Akhisar'da misafir kank Türk mh. hacı Saad ad. de mukim Mehmet oğlu İsmail KARAVANA

imzası

Bu tasbihat senedi altındaki imzanın sahi ve hüviyeti girece marufun kank yukarıda sah. usul usunun 302 maddesinde nufuse kayıtlı 1926 dog. Mehmet oğlu İsmail KARAVANA ya ait olup bizzat yarin vazeyledigini tasdik ederim. 22-ocak-1968

Akhisar Birinci Noterliğinin
resmî mühür ve imzası

22 Ocak 1968

Noter kâğıdı Nümunne : 1

1965 — Danga Matbaası

TOBİDER